

BESCHOUWINGEN
OVER
DE GODDELIJKE LITURGIE

Nikolaj Gogol

met toelating van
'Editions de Chevetogne'

Gozalov Books

vertaling Fr. Feodor Strotmann, O.S.B.
herwerkt door de dienaar Gods Nikodim,
verbeterd door het Klooster Portaitissa,
Trazegnies.

De verluchtingen zijn getekend
door de Protodiaken Pol Hommes
Kaft: Protodiaken Pol Hommes

© Gozalov Books, Den Haag, 2011
gozalovbooks@planet.nl
Orthodox Klooster, Diksmuide.

ISBN: 978-90-79889-25-9

**God zegene
deze uitgave van
de werken van
de Russische schrijver Nikolai Gogol
over de Goddelijke Liturgie**

+ Simon

Aartsbisschop van Brussel en België

Zondag van de Orthodoxie 2011

Verantwoording en Dank

Nikolaj Gogol (1809-1852) werd geboren in het Poltava-district (Oekraïne), toen nog een deel van het Tsaristische Rusland. Op 19-jarige leeftijd verhuisde hij naar St. Petersburg, de hoofdstad van het Russische Rijk. Later bracht hij enkele jaren door in Duitsland, Zwitserland, Frankrijk en Italië, waar hij zich ook vestigde. Zijn boeken behoorden tot de eerste publikaties die de aandacht van Europa vestigden op de Russische literatuur. Meerdere werken werden reeds vóór zijn dood vertaald in het Frans en het Duits.

Vorig jaar stond Nikolaj Gogol plots weer in de belangstelling, het was immers 200 jaar geleden, dat hij geboren werd. Schouwburgen liepen vol voor toneelgezelschappen die zijn klassiekers bewerkten voor alle mogelijke genres, musical en poppentheater inclusief. Zijn volledig werk werd in luxueuze boxen heruitgegeven, allerlei gadgets en prullaria stelden de auteur ten toon en te koop. Op radio en tv werden documentaires en praatprogramma's uitgezonden om te achterhalen wie deze talentvolle jongeman was, die de wereld verbaasd had met zijn mysterieuze vertellingen en ongeëvenaarde pareltjes uit de Russische literatuur, zoals 'De Neus', 'Dode Zielen' en 'De Mantel'? Sommigen noemden hem een 'geniale reus', anderen een 'manisch-depressieve hypochonder'. Cultuurkenners en critici, literatoren en geschiedkundigen uit Rusland en Oekraïne begonnen een polemiek rond Gogols nationaliteit: was hij een Rus of een Oekraïner? Beide landen gaven zelfs in 2009 een Gogol-postzegel uit. Een schrijver, Vladimir Yavorivsky, probeerde beide partijen enigszins te verzoenen door Gogol te vergelijken met een boom: "Zijn kroon van takken draagt hij in Rusland, maar zijn wortels heeft hij in Oekraïne."

Deze herziene vertaling van Gogols "Meditaties over de Goddelijke Liturgie" past níét in de viering van zijn 200ste verjaardag. Dit boek wordt overigens door de Gogol-

kenners niet tot het oeuvre van Gogol gerekend, in de lijsten van zijn werken komt het zelden voor. Toch is het onontbeerlijk om de ziel van Gogol te begrijpen, die in zijn werken de ziel van het Russische volk in woorden poogde te portretteren. Hij liep, op het einde van zijn leven, niet hoog op met zijn eigen, culturele prestaties en zou daarom allicht lak gehad hebben aan de festiviteiten en festivals van vorig jaar. In 'De Russische landheer', een werk uit 1847, schrijft hij: "Je opmerkingen over het onderwijs zijn terecht. Een boer leren lezen en schrijven om hem de mogelijkheid te bieden zinloze boekjes te lezen, die onze Europese vrienden uitgeven, is inderdaad onzin. (...) De priester van het dorp kan veel meer dingen zeggen die werkelijk nuttig zijn voor een boer, dan al die publikaties. Iets anders is het, als een boer toch zin zou krijgen om te lezen en te schrijven, niet om een smerige pennenlikker te worden, maar om boeken te lezen, waarin Gods wet voor de mens wordt geschilderd. Ons volk is niet zo dom dat het elk beschreven vel papier als de duivel moet schuwen. Het beseft dat het een vrijplaats is voor menselijke verwarring en misleiding, maar het hoeft eigenlijk helemaal niet te weten dat er, naast heilige boeken, nog andere zijn."

Gogol relativeerde de waarde van alle aardse dingen, zoals blijkt uit de allereerste alinea van zijn testament: "... Mijn lichaam dient te worden begraven zonder acht te slaan op de plaats, waar het moet liggen, en zonder enige waarde toe te kennen aan het stoffelijk overschot. Iemand die dweept met een rottende vinger, die niet langer de mijne is, dient zich te schamen: hij buigt zijn knieën voor de knagende wormen. Ik verzoek liever om een innig gebed voor mijn ziel. Mijd allerlei vertoon tijdens mijn begrafenis, maar vergast eerder enkele lieden die geen dagelijks brood hebben, op een eenvoudige maaltijd..."

Wie de identiteit van de auteur Gogol probeert te achterhalen, moet uiteindelijk de innerlijke en zoekende mens ontdekken die in de schrijver tot 'uit-drukking' komt. Dan kan niemand voorbij aan de bedoeling en de waarde van zijn 'Meditaties over de Goddelijke Liturgie', waarin hij zich, als Orthodox Christen, verheugt over zijn thuiskomst in het

Hemelse Vaderland, hoogverheven boven elke aardse polemiek. Nikolaj Gogol lijkt op een boom: stevig geworteld in de aarde, groeit hij omhoog en probeert hij met zijn takkenkroon de Hemel aan te raken en te omarmen.

Daarom zijn wij uitermate verheugd dat wij Gogols beschrijving van en meditatie over de Goddelijke Liturgie in een nieuwe, eigentijdse hertaling kunnen en mogen aanbieden. Onze dank gaat hierbij nadrukkelijk uit naar 'Editions de Chevetogne – Monastère Bénédictin', die ons de toestemming verleenden om de oorspronkelijke vertaling van Fr. Feodor Strotmann, O.S.B. te gebruiken, te herwerken en opnieuw te publiceren.

Vanuit een gemeenschappelijke, pastorale zorg is het, in deze tijden van druk en drukte, noodzakelijk en verfrissend stil te blijven staan bij de eeuwigheidswaarde van het Christelijke Geloof in het algemeen en van de Goddelijke Liturgie in het bijzonder. Beide zijn door de moderne mens helaas niet meer op voldoende wijze gekend en worden dus ook niet langer gewaardeerd. Daarom waren een hertaling en een nieuwe publikatie even dringend en dwingend, als ten dage van Nikolaj Gogol. Tweehonderd jaar geleden publiceerde hij dit boek om de Goddelijke Liturgie, die in het Slavisch gevierd werd, toegankelijker te maken voor zijn landgenoten, die enkel de Russische taal spraken en begrepen. Zijn voorwoord laat niets aan duidelijkheid over: *“Het doel van dit boek is de volheid en de innerlijke en diepzinnige samenhang van onze Liturgie aan te tonen en door te geven aan de jongeren en allen die thans nog maar weinig weet hebben van de werkelijke betekenis ervan.”* Gogols verzuchting is in onze dagen zeer herkenbaar. Zijn overtuiging, die hij verwoordt in het besluit van zijn boek, kan elke gelovige tot aansporing zijn: *“De Goddelijke Liturgie herschept en hervormt de mens. Zo de maatschappij nog niet volledig uit elkaar gevallen is en de mens zijn medemens nog niet op onverbiddelijke en blinde wijze haat, dan is de stille oorzaak hiervan enkel te vinden in de Goddelijke Liturgie, die het aanwezige volk telkens opnieuw herinnert aan de Heilige en Hemelse Liefde voor elke mens op aarde.”*

Moge onze menslievende God aan allen die vroeger en nu aan deze “Meditaties over de Goddelijke Liturgie” hebben meegewerkt, en aan u, lezer, overvloedig Zijn milde zegen schenken.

Vader Thomas
Archimandriet

Nikodim
Dienaar Gods

Orthodox Klooster
“Moeder Gods, Troosteres der Bedroefden”
Pervijze (België)

17 maart 2011
H. Patrick, Verlichter van Ierland & Gertrudis van Nijvel

VOORWOORD

Het doel van dit boek is de volheid en de innerlijke en diepzinnige samenhang van onze Liturgie aan te tonen en door te geven aan de jongeren en allen die thans nog maar weinig weet hebben van de werkelijke betekenis ervan.

De keuze uit het overgrote aanbod citaten van Kerkvaders en –leraars werd daarom beperkt tot de meest toegankelijke uitspraken, die de opeenvolgende handelingen op een eenvoudige wijze verhelderen.

Zo de lezer na het lezen van dit boek zich de opbouw van de Liturgie kan herinneren, dan is mijn doelstelling bereikt. De Liturgie zal zichzelf immers openbaren aan wie naderhand met aandacht de handelingen gadeslaat en de woorden in zich opneemt.

Nikolaj Gogol

BESCHOUWINGEN OVER DE GODDELIJKE LITURGIE

De Goddelijke Liturgie is, in zekere zin, de eeuwige herhaling van de grootse liefdesdaad die ooit omwille van ons werd verricht.

In bittere spijt om de heersende wanorde op aarde schreeuwde de mens tot zijn Schepper. Zelfs zij die leefden in de donkere schaduw van het ongelooft en verstoken bleven van de lichtende Godskennis, erkenden dat de teloorgegane orde slechts kon worden hersteld door Hem, Die aan Zijn schepping in den beginne de regelmaat had geschonken.

Ten diepste bewogen, smeekte de schepping tot haar Schepper om een reddend woord, want zij was onmachtig om de heerlijke taal van het zijn en worden in Gods wereld te verstaan. Zelfs het ontcijferen van de kortste klank was een moeizaam werk van vele eeuwen.

Uit de wereld steeg de weeklacht op tot de Bron van alle bestaan, maar nergens was het zuchten nadrukkelijker te horen dan bij het Uitverkoren Volk en de Profeten. Zij voorvoelden en voorzegden dat, als de Schepper Zelf Zich in eigen Persoon tot de mens zou wenden, Hij dat zou doen in de gedaante van Zijn schepsel, dat geschapen was naar Zijn Icoon en Gelijkenis. Zo stelde de mens zich de Menswording van God op aarde voor. Hierover spreken op een heldere wijze slechts de Profeten van het Uitverkoren Volk, ofschoon ook bij de heidenen geprofeteerd werd dat God op een wonderlijke manier Mens zou worden uit een zuivere Maagd.

De smeekbede werd verhoord: Hij, door Wie de wereld tot stand kwam, kwam tot de wereld. Hij kwam onder ons en werd, in mensengedaante, aan ons gelijk, zoals de mens had vermoed en in de donkere schaduw van het heidendom had horen voorzeggen. Hij kwam echter niet in de gedaante zoals de mens zich in vage verbeelding had voorgesteld: Hij kwam niet in de stralendste schittering en met imponerend machtsvertoon, Hij verscheen niet als een

Wreker der misdaad, noch als een Rechter, Die de ene genadeloos straft en de andere genadevol bejegent. Neen, Hij verscheen op God-eigen wijze, zoals de Profeten Hem, op Gods ingeving, hadden voorafgebeeld.

I. PROSKOMIDIA OF VOORBEREIDING

HET BINNENTREDEN

De priester° die de Liturgie° gaat vieren, moet reeds de voorafgaande avond, naar lichaam en geest, soberheid nastreven. Hij moet in vrede zijn met eenieder en vrezen ook maar met iemand in onmin te leven. Die avond bidt hij innig de voorgeschreven gebeden en overweegt hij in heiligheid wat hem de volgende ochtend wacht, opdat zijn gedachten door het Hemelse worden doordrenkt.

Wanneer hij met de diaken° de kerk is binnengegaan, buigen zij diep voor de koninklijke poort°, kussen de icoon° van de Verlosser en van de Moeder Gods en buigen links en rechts naar de aanwezige gelovigen. Op die wijze vragen ze aan allen vergiffenis. Vervolgens gaan ze de altaarruimte of het heiligdom° binnen, terwijl ze stil de Psalmtekst bidden:

*“Heer, door de overvloed van Uw barmhartigheid,
Mag ik binnentreden in Uw Huis.
Ik zal nedervallen voor Uw heilige Tempel,
In vreze voor U.” (ps. 5)*

Ze naderen tot het altaar° of de offertafel°, met het gelaat naar het Oosten, en maken drie buigingen° tot de grond. Ze kussen het altaar met het daarop liggende Evangelieboek, alsof ze de Heer Zelf vereren, Die zetelt op Zijn Troon.

HET AANKLEDEN

Vervolgens bekleden zij zich met de gewaden^o, waardoor ze zich niet alleen van het gelovige volk, maar ook van zichzelf onderscheiden: niets mag nog verwijzen naar de mens met aardse zorgen. De gewaden verwijzen naar het Hemelse Gebeuren dat straks zal plaatsvinden.

Reeds ten tijde van de Apostelen werden bij het vieren van de Goddelijke Mystериën bijzondere gewaden gebruikt. De enige uitzondering op deze algemeen geldende regel was de onmogelijkheid van de vervolgte Kerk om aan de Liturgie de passende heerlijkheid te schenken. Eeuwenlang geldt het strenge voorschrift dat de priester de heilige dienst aan het altaar niet mag verrichten in dagelijkse kledij en dat niemand van de geestelijkheid^o zich op straat mag vertonen in zijn liturgisch gewaad.

Bekleed met een schitterend gewaad, dient de dienaar der Kerk zich ook geestelijk te bekleden met de nog edelere kledij der deugden. Daarom gaat het aankleden gepaard met woorden uit de Psalmen, die de diepe symboliek van de aankleding verklaren. Het citeren van deze teksten maakt de priester erop attent dat deze handeling niet alleen een 'zich omkleden' is, maar dat hij zich voorbereidt op een heilig dienstwerk. Op die wijze voorbereid, zal hij, met heerlijkheid omkleed en zowel lichamenlijk als geestelijk op Aäron gelijkend, voor de vreeswekkende Troon van de Allerhoogste staan, opdat hij niet de geestelijke dood zou sterven.

De priester en de diaken nemen beiden hun gewaden in de handen en maken drie buigingen naar het Oosten, terwijl ze stil bidden:

“God, reinig mij, zondaar, en ontferm U over mij.”

De diaken vraagt de priester zijn sticharion^o en orarion^o te zegenen. Na de zegen kleedt hij zich aan. Eerst doet hij het sticharion aan, d.i. het onderkleed, dat te vergelijken is met

de podriznik^o bij de priester en overeenkomt met het lange, tot op de grond afhangend, sluitend kleet van de hogepriesters in het Oude Testament. De podriznik heeft altijd een heldere, schitterende kleur, die verwijst naar het lichtend gewaad van de Engelen en herinnert aan de onge-repte reinheid van hart, eigen aan de priesterlijke waardig-heid. Bij het aantrekken van zijn sticharion zegt de diaken, net als de priester bij het aantrekken van zijn podriznik:

*“Mijn ziel verheugt zich in de Heer,
Want Hij heeft mij een kleet van verlossing aangedaan
En mij bekleed met het gewaad der vreugde.
Hij heeft mij als een bruidegom met een mitra gekroond,
En als een bruid met juwelen getooid.” (Ps. 143)*

Vervolgens kust hij zijn orarion, d.i. een smalle, lange stola, en legt deze over zijn linkerschouder. Met zijn orarion, typisch voor het diakenambt, geeft de diaken het teken bij haast elke kerkelijke handeling. Hij spoort hiermee het volk aan tot bidden, het koor tot zingen, de priester tot het verrichten van de heilige handelingen en zichzelf tot de gezwinde dienstvaardigheid der Engelen. Het dienstwerk van de diaken tijdens de Liturgie lijkt op dat der Engelen in de Hemel. Zoals Joannes Chrysostomos aangeeft, doet het omgeslagen orarion van de diaken denken aan engelen-vleugels, wanneer hij zich tijdens de Liturgie door de kerk voortbeweegt.

Daarna doet de diaken zijn polsbedekkingen^o of epimania^o aan, die hem grotere vrijheid en vaardigheid schenken bij zijn handelingen. Hij overweegt hierbij de Alschep-pende en Alomwerkende Kracht Gods. Terwijl hij zijn rechterhand bekleedt, bidt hij:

*“Uw rechterhand, Heer, is verheerlijkt door kracht.
Uw rechterhand verpletterde de vijand.
In de volheid Uwer Heerlijkheid
Hebt Gij de opstandelingen vernietigd.” (Ex. 15,6)*

Bij het bekleden van zijn linkerhand beschouwt de diaken zichzelf als een schepsel uit Gods hand en bidt hij om Zijn hoogverheven leiding:

*“Uw handen hebben mij gemaakt en gevormd.
Geef mij inzicht om Uw Geboden te leren.” (Ps. 118, 73)*

De priester kleedt zich op een zelfde wijze. Eerst zegent hij de podriznik, die hij met dezelfde woorden aantrekt als deze, waarmee de diaken zijn sticharion aantrekt. Daarna doet hij niet het éénschouderig orarion om, maar een tweeschouderig epitrachilion°, dat rond de hals ligt en de beide schouders bedekt, vervolgens op de borst samenkomt en als één dubbele band neerdaalt tot op de zoom van de podriznik. Dit epitrachilion is het symbool van de stroom van genaden die over de priester neerdaalt. Het aantrekken van het epitrachilion wordt daarom begeleid met deze veelzeggende, betekenisvolle psalmverzen:

*“Gezegend zij God,
Die Zijn Genade uitstort over Zijn priesters,
Als myron op het hoofd, die afvloeit in de baard,
Die afvloeit in de baard van Aäron,
Tot op de zoom van zijn gewaad.” (Ps. 132)*

Vervolgens doet hij zijn polsbedekkingen om, waarbij hij dezelfde woorden uitspreekt als de diaken. Daarna omgordt hij zich met de zona° of gordel°, die over de podriznik en het epitrachilion wordt vastgemaakt, zodat het wijde onderkleed de priester niet hindert bij de handelingen. De gordel duidt ook steeds op de bereidvaardigheid van een mens die zich opmaakt voor grote daden. Zo ook de priester, die bovendien de gordel ook als een krachtige bevestiging van God ervaart, Die hem sterkte schenkt. Hij bidt immers:

*“Gezegend zij God, Die mij met sterkte omgordt,
Die mijn weg onbevlekt heeft gemaakt.” (Ps. 17)*

Indien de priester een nog hogere waardigheid bekleedt, maakt hij aan zijn rechterheup nog de nabedrennik^o of het epigonation^o vast, een vierhoekig lendensieraad, dat als een geestelijk zwaard symbool is van de Aloverwinnende Kracht van het Woord Gods. Het herinnert aan de eeuwige strijd die de mens in deze wereld te voeren heeft en aan de triomf die Christus over de dood behaalde. Op een zelfde wijze moet de mens moedig Christus' strijd navolgen en daardoor aan zijn onsterfelijke ziel de eeuwige vreugde schenken. Het geestelijk zwaard wordt aan de gordel, ter hoogte van de heup bevestigd, want daar zetelt de kracht van een mens. De priester begeleidt deze handeling met de woorden:

*“Gord uw zwaard om op uw heup, o machtige,
In de bloei van uw schoonheid.
Maak u op, ruk met geluk vooruit en heers
Omwille van waarheid, zachtmoedigheid en recht.
Uw rechterhand zal u wonderdadig geleiden.” (Ps. 44)*

Het laatste gewaad, waarmee de priester zich aankleedt, is het felonion^o, een alles bedekkend opperkleed, dat het symbool is van de alles overwinnende en alles omhullende Waarheid Gods. Op indrukwekkende wijze bezingen de begeleidende psalmwoorden deze symboliek:

*“Dat Uw priesters, Heer, gerechtigheid aandoen
En dat Uw heiligen jubelen.” (Ps. 131)*

Aldus aangekleed, lijkt de priester getransformeerd tot een ander mens. Wie hij ook is en hoe onwaardig hij zich ook voelt, het aanwezige en gelovige volk beschouwt hem thans als het werktuig Gods, waardoor de Heilige Geest werkzaam wordt.

Na het aankleden wassen de diaken en de priester hun handen, onder het bidden van deze psalmwoorden:

*“Heer, met onschuldigen was ik mijn handen:
Ik zal rondom Uw altaar gaan*

*Om het geluid der lofzang te horen,
Om Uw wondere daden te melden.
Heer, ik bemin de luister van Uw Huis,
De Woonplaats van Uw Heerlijkheid.
Verderf niet met goddelozen mijn ziel,
Noch met mannen van bloed mijn leven.
Maar ik wandel in mijn onschuld.
Heer, bevrijd mij en ontferm U mijner.
Mijn voet staat vast in gerechtigheid.
Heer, in de Kerk zal ik U loven." (Ps. 25)*

Daarna maken ze drie buigingen voor de prothesis of voorbereidingstafel^o, terwijl ze telkenmale bidden:

"God, wees mij, zondaar, genadig en ontferm U mijner."

Inwendig gereinigd en gesierd, zoals hun lichtende gewaden, staan de diaken en de priester in de altaarruimte. Niets in hen doet nog denken aan aardse mensen, alles verwijst naar stralende hemelingen.

De diaken herinnert de priester eraan dat de heilige handelingen gaan beginnen met de woorden:

"Zegen, Vader."

Hierop antwoordt de priester:

*"Gezegend zij onze God, immer, nu en altijd,
En in de eeuwen der eeuwen. Amen."*

DE VOORBEREIDING DER GAVEN

Het nu volgende gedeelte van de Dienst bestaat in de proskomidia° of voorbereiding van de offergaven°. Uit de prosfora's° of de offergaven van het volk wordt dat brood afgezonderd, dat nodig is om eerst het Lichaam van Christus vooraf te beelden, en vervolgens ook daarin te worden veranderd. De voorbereidingstafel, waarop het offerbrood° wordt klaargelegd, bevindt zich links van het hoofdaltaar en herinnert aan de kleine zijkamer in de eerste kerkgebouwen, waar datgene wat door de Christenen werd bijgedragen voor de Heilige Dienst en de gemeenschappelijke maaltijd nadien, werd bewaard.

Omdat de gehele proskomidia louter voorbereiding is op de Liturgie, verbond de Kerk aan deze handelingen de gedachtenis aan Christus' verborgen leven, dat een voorbereiding was op Zijn grote, openbare daden. De proskomidia gebeurt integraal binnen de altaarruimte, waarvan de deuren gesloten zijn en de voorhang° dichtgeschoven is. Zo verliep ook het verborgen leven van Christus: onopgemerkt voor het publiek. Ondertussen bidden de gelovigen de 'Uren'°. Dit zijn psalmen en gebeden die door de Christenen worden gebeden op zeer betekenisvolle tijdstippen van de dag. Op het eerste uur (6 uur 's morgens) begint, volgens de kerkelijke berekening, de morgen. Op het derde uur (9 uur 's morgens) daalde de Heilige Geest neer over de Apostelen op Pinksteren. Op het zesde uur (12 uur 's middags) werd onze Verlosser en Heiland aan het kruis genageld. Op het negende uur (15 uur 's namiddags) stierf onze Heer Jezus Christus aan het kruis. Vermits de hedendaagse Christen zich door de dagelijkse activiteiten op deze ogenblikken niet meer vrij kan maken om de gebeden te bidden, worden deze gebedsmomenten samengevoegd.

Genaderd tot de voorbereidingstafel, neemt de priester een offerbrood en snijdt daar het middelste deel uit, dat de stempel draagt van de naam van Jezus Christus. Deze handeling drukt symbolisch uit hoe Christus' lichaam ge-

nomen werd uit het vlees van de Heilige Maagd en Moeder Gods, Maria. De overweging dat Christus door Zijn zuivere Geboorte op aarde kwam om Zichzelf te offeren voor de gehele wereld, laat het brood teken worden van het Lam, dat ter slachting wordt geleid. De lans^o, waarmee de priester het deeltje uit het brood snijdt, wordt in die betekenis het offermes, waarmee het Lam geslacht wordt. Deze handelingen worden noch begeleid door woorden van de Heer, noch door woorden van getuigen van de Kruisdood of tijdgenoten van Christus. De priester verwijlt nog niet in gedachten bij het tijdstip van het Offer, dat in de Liturgie ten volle centraal komt te staan. Hij plaatst zich in het verre verleden en ziet met een profetische blik uit naar wat komt. Hij is één van hen die in de diepste duisternis reeds het Licht zagen. Hij is Jesaja gelijk, die met de blik van een adelaar de toekomst schouwde. Daarom citeert hij ook de woorden van deze profeet, die in de donkerte, reeds eeuwen tevoren, het wonderlijke Licht van de Geboorte en de Dood van de Verlosser bezong. Terwijl de priester met de lans het brood doorsteekt aan de rechterzijde van de stempel, zegt hij:

*“Als een schaap werd Hij ter slachtbank geleid.” (Jes.
53,7)*

Daarna, bij het doorsteken van het brood, ter linkerzijde van de stempel:

*“En als een onschuldig lam,
Dat voor zijn scheerders stom blijft,
Deed Hij de mond niet open.” (Jes. 53,8)*

Vervolgens snijdt hij met de lans de bovenzijde van de stempel los, terwijl hij deze woorden zegt:

“In Zijn deemoed werd hij veroordeeld.”

Wanneer de priester tenslotte het brood aan de onderzijde van de stempel met de lans doorsteekt, spreekt hij de

woorden van de Profeet Jesaja uit, toen deze de wonderlijke Geboorte van het veroordeelde Lam overdacht:

“Wie zal Zijn afkomst doorvorsen?”

Hij licht het losgesneden gedeelte van het brood op onder het zeggen van de woorden:

“Want Zijn leven is afgesneden van de aarde.”

Vervolgens kerft hij er een kruis in en zegt:

*“Geslachtoffer wordt het Lam Gods,
Dat de zonden der wereld wegneemt,
Voor het Leven en de Verlossing van de wereld.” (Jo. 1,29)*

Dan doorsteekt de priester de rechterkant van het brooddeeltje, terwijl hij niet alleen denkt aan de kruisiging, maar ook aan de zijde van de Verlosser, die door een soldaat bij het kruis werd doorboord:

*“Een der soldaten doorstak Zijn zijde met een lans
En terstond vloeide er bloed en water uit.
Hij die het gezien heeft, getuigde daarvan
En zijn getuigenis is waarachtig.” (Jo. 19,34)*

Deze woorden zijn tevens voor de diaken een teken dat hij wijn en water in de kelk kan gieten. De diaken, die de handelingen van de priester met eerbied gadesloeg, giet wijn en water in de kelk, terwijl hij de priester om de zegen vraagt over deze vermenging:

“Zegen, Vader, de heilige eenheid.”

Op deze wijze worden brood en wijn voorbereid om straks werkelijk van wezen te veranderen, wanneer de meest verheven heilige handeling plaatsvindt.

Het is een oud en heilig gebruik, reeds in de vroegste Kerk voorgeschreven, dat de priester nu aandacht besteedt aan

de andere prosfora's. Daaruit neemt hij telkens een deeltje tot gedachtenis van de levenden en de doden en schikt deze op dezelfde diskus^o of disk^o bij het brooddeeltje dat de Heer Zelf symboliseert. Het brooddeeltje wordt uit de tweede prosfora gesneden ter ere van de Hooggezegende Altijd Maagd en Moeder Gods en wordt rechts van het brooddeeltje dat Christus aanduidt, neergelegd. De hierbij gebeden psalmwoorden illustreren de betekenis van deze handeling:

*“De Koningin staat aan Uw rechterzijde,
Met een gewaad van goudbrokaat getooid.” (Ps. 44, 10)*

Uit de derde prosfora snijdt hij, ter gedachtenis van de heiligen, met de lans negen deeltjes, die, drie aan drie, links van het brooddeeltje, dat de Heer symboliseert, worden geplaatst. De deeltjes worden op de diskus gelegd ter ere en gedachtenis van, respectievelijk, Joannes de Voorloper en Doper, de Profeten, de Apostelen (d.i. de eerste rij, het eerste heiligenkoor), de H. Vaders, de H. Martelaren, de H. Belijders en Godwelgevallige vrouwen (d.i. de tweede rij, het tweede heiligenkoor), de H. Wonderwerkers en Onbaatzuchtige Weldoeners, de Heilige en Gerechte Grootouders des Heren Joachim en Anna, samen met de Heilige wiens gedachtenis die dag wordt gevierd, en tenslotte de Kerkvader wiens Liturgie wordt gevierd: Joannes Chrysostomos of Basilius de Grote (d.i. de derde rij, het derde heiligenkoor). Hij, Die zetelt tussen Zijn Heiligen, wordt thans zichtbaar onder Zijn Uitverkorenen. Uit de vierde prosfora, bestemd voor alle levenden, snijdt de priester een deeltje voor het gehele Orthodoxe Episcopaat, voor de Keizer(in), Koning(in) of President(e) en de regering van het land, voor allen, die er wonen, en voor dié mensen, die hij wil gedenken of die de gelovigen hem hebben gevraagd te gedenken.

Een vijfde prosfora is bestemd voor de gedachtenis der overledenen. De priester bidt dat God hen hun zonden vergeeft. Hij begint bij de overleden Patriarchen, de stichters van de kerk, de bisschop die hem priester heeft gewijd